

DE JOODSE GEMEENSCHAP EN DE ANTWERPSE DIAMANTSECTOR IN HISTORISCH PERSPECTIEF

*Dina Siegel*¹

Het verhaal over het joodse succes in de diamanthandel is het verhaal over immigraties en over het specifieke joodse culturele leven. Joodse ondernemers hebben altijd een centrale rol gespeeld in zowel de handel als de bewerking van diamanten in Antwerpen. Kennis en vaardigheden werden van generatie op generatie overgedragen (Yogev, 1978). De cultuur van de joodse diamanthandel heeft zijn eigen geschiedenis, waarin succes en loyaliteit centraal staan. In de Antwerpse diamantwereld speelde vertrouwen altijd een belangrijke rol: transacties vonden plaats zonder dat de overheid er veel zicht op had en werden bezegeld door *mazzel* te zeggen, ‘geluk’ in het Jiddisch. Grote hoeveelheden contant geld gingen van hand tot hand, het woord van de diamantair was sterker dan het geschreven contract. Wie *mazzel* heeft gezegd, moet zich aan de deal houden.

Dat was het verleden, en om de positie van de huidige Antwerpse joodse diamantairs te bespreken moeten we eerst een korte reis maken naar die voorafgaande perioden, naar de geschiedenis van de joodse gemeenschap in de stad en naar hun betrokkenheid bij de diamantwereld. Hoe kon het gebeuren dat Antwerpse joden zo’n belangrijke positie in de diamantwereld wisten in te nemen? Waarom joden? En waarom Antwerpen?

Ook de criminaliteit die de laatste jaren binnen en rond de Antwerpse diamantsector geconstateerd werd en een lawaaierige sensatie in de internationale pers heeft veroorzaakt, wordt hier gepresenteerd in de context van het historische verband tussen de joodse gemeenschap en de Antwerpse cultuur binnen de diamanthandel. Antwerpen is vaak het Jeruzalem van het noorden genoemd en diamanthandel werd en wordt tot op heden met joden geassocieerd.

Hoewel de sector nog altijd gedomineerd wordt door joden, nemen Indiërs stilaan het roer over. Op de top-vijftien van de diamantbedrijven staan er tien van Indiase origine. Hierbij zijn ongeveer 300 Indiase families betrokken, allemaal afkomstig uit de deelstaat Gujarat. Ook de beroemde Antwerpse diamantwijk is niet meer exclusief joods: Indiërs, Australiërs, Libanezen en Belgen vormen er een ‘multiculturele samenleving’. Veel orthodoxe joden zoeken sinds een paar jaar andere mogelijkheden, buiten de diamantsector. Gebeurt dat vanwege de concurrentie met Indiërs en de internationalisering van de markt of speelt de groeiende criminaliteit in Antwerpen een beslissende rol in deze veranderingen?

ONDERZOEK

De opzet van dit artikel is tweeledig. Eerst geef ik een kort historisch overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen en ontwikkelingen in de joodse gemeenschap en hun betrokkenheid bij de diamant*business* in Antwerpen. Daarna presenteer ik de eerste gegevens en conclusies van mijn veldwerk onder de Antwerpse diamantairs en Georgische goudhandelaren met betrekking tot criminele activiteiten in en rond de diamantsector.

Al een aantal jaren onderzoek ik de diaspora van de Russisch sprekende georganiseerde misdaad (Siegel, 2002). Tijdens mijn veldwerk in Amsterdam ontdekte ik dat veel Russische en Georgische *biznesmen* intensieve contacten hebben in Antwerpen, inclusief de handel in wat ze zelf ‘steentjes’ (diamanten) noemen. Ook tientallen pers- en politieberichten uit 1999-2001 over de criminaliteit in en rondom de diamanthandel leidden tot vragen over de betrokkenheid van Russisch sprekende criminele organisaties bij de diamantwereld in Antwerpen.

In mei 2001 begon ik mijn veldwerk in Antwerpen. De belangrijkste onderzoeksvraag is of er relaties bestaan tussen de Antwerpse diamantwereld en georganiseerde misdaad, toegespitst op de mogelijke betrokkenheid van de Russische en Georgische joodse en niet-joodse immigranten bij de diamanthandel en de criminaliteit. Doordat ik zowel Russisch als

¹ Ik dank Henk van de Bunt voor zijn zinvol commentaar.

Hebreeuws beheers, was ik goed in staat met deze personen te spreken. Bovendien wekte mijn afkomst in de gesprekken met de Russische en Georgische respondenten een grote mate van vertrouwen.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden probeer ik op verschillende wijzen aan gegevens te komen. In de eerste plaats heb ik Antwerpse diamantairs geïnterviewd, zeven tot dusverre. Daarnaast voerde ik gesprekken met Russische en Georgische goudhandelaars in Antwerpen. Deze gesprekken waren van wisselende duur en verschillende onderwerpen kwamen hierbij aan de orde. De kring van gesprekspartners bestond uit elf personen, met wie individueel een aantal gesprekken is gevoerd. Bovendien gebruik ik andere bronnen, zoals wetenschappelijke literatuur, beleidsrapporten en persberichten uit België, Nederland, Israël en Rusland.

Tenslotte heb ik vertegenwoordigers van belangrijke organisaties van diamantairs, leden van de Antwerpse politie en enkele economen geïnterviewd.

In dit artikel zal ik de ontwikkelingen in de diamantsector schetsen in hun historische context en die van het functioneren van deze bijzondere gemeenschap. Hoewel het onderzoek nog niet is afgerond, presenteer ik hier alvast enkele tot dusverre verkregen inzichten.

GESCHIEDENIS VAN DE JOODSE GEMEENSCHAP EN ANTWERPSE DIAMANTSECTOR

De joodse geschiedenis is een geschiedenis van zwerftochten over de wereld. Tijdens hun omzwervingen werden de joden altijd met ambivalente gevoelens geconfronteerd. Aan de ene kant moesten zij zich aanpassen aan de nieuwe omstandigheden en de normen van de niet-joodse samenleving waarin zij terechtkwamen. Aan de andere kant belemmerden hun strenge religieuze leefregels het aanpassingsproces en riepen deze regels vaak vijandige gevoelens op bij de locale bevolking. Ondanks het feit dat de joden uitzwermden over de gehele wereld bleven de sterke familiebanden en banden met geloofsgenoten intact. Daardoor hadden zij breed vertakte, wereldwijde netwerken die ook voor zakelijke doeleinden gebruikt konden worden. Zo zijn velen internationale handelaars en ambachtslieden geworden. Hun succes was niet alleen aan hun wereldwijde connecties en steun van hun geloofsgenoten te danken. De stigmatisering die hen in veel periodes ten deel viel leidde tot een zeker sociaal isolement. In de publieke beeldvorming werden de joden door de locale bevolking vooral gezien als op geld beluste woekeraars (Meijers, 1989: 22). Deze vijandige beeldvorming vormde ironisch genoeg een goede voorwaarde voor specialisering en professionalisering in enkele beroepen, waaronder het diamantairsvak (Yogev, 1978).

Al meer dan 500 jaar is Antwerpen de hoofdstad van de diamantwereld. Zeerovers en avonturiers brachten diamanten naar de Antwerpse haven uit India en Brazilië, en later uit Zuid-Afrika, Kongo, Rusland, Sierra Leone en Angola (van Agtmaal, 1994; de Vries, 1989). Al in de veertiende eeuw was de hoofdstad van het graafschap Vlaanderen het centrum van de diamanthandel in de westerse wereld. Lodewyk van Bercken uit Brugge was de uitvinder van het diamantslijpen. Maar Brugge werd uiteindelijk niet het centrum van de diamantbewerking en -handel. Tijdens de vijftiende eeuw groeide Antwerpen uit tot een internationale handelsmarkt en als vanzelf werd Antwerpen ook het centrum van handel en bewerking van diamanten. Samen met de edelsmeedkunst verwierf het Antwerpse diamantbewerken wereldfaam in de zestiende eeuw, de economische bloeiperiode van de stad. Met veel ups en downs en ondanks twee wereldoorlogen en voortdurende concurrentie met de andere grote diamantcentra, zoals New York, Bombay en Tel Aviv, is Antwerpen nog steeds de beroemdste diamantstad ter wereld.

Tot in het midden van de dertiende eeuw woonden er in Antwerpen geen joden. De eerste joden kwamen naar de stad uit Midden- en Oost-Europa. Het waren *asjkenazim*, die verschillen van de uit het zuiden afkomstige Sefardische joden. Zoals in alle andere Europese landen werden ze ook in Antwerpen niet tot andere ambachten of ambten toegelaten maar alleen als geldschietters geduld. Ten tijde van de 'zwarte pest' van 1348 werden de joden in Antwerpen beschuldigd van vergiftiging van de waterbronnen en werden velen vermoord. Het duurde meer dan 150 jaar voordat zich weer joden in Antwerpen kwamen vestigen (Abicht, 1987).

De tweede immigratiegolf, die van de Maranen, vond in de zestiende eeuw plaats. Dit waren *Christianos Nuevos*, onder dwang gedoopte joden uit Spanje en Portugal, die zich met handel bezighielden. Toen de Spaanse keizer Karel V aan het Antwerpse stadsbestuur het bevel gaf om de Maranen te verdrijven, antwoordde het stadsbestuur onder andere: 'De specerijen en fruit, de grote hoeveelheden van parelen, edelstenen en andere kostbaarheden, door hen naar Antwerpen gebracht, brengen ons ontzaglijk profijt' (Abicht, 1994). De Maranen leidden een dubbel bestaan: naar buiten gedroegen ze zich als voorbeeldige christenen, maar op zolder of in de kelder bleven zij trouw de *sjabbat* en de joodse feesten vieren (Abicht, 1994: 29). Als gevolg van de Spaanse overwinning in het zuiden viel Antwerpen in 1585, waarna alle overgebleven joden met de prominente protestantse handelaars en intelligentsia naar het noorden trokken. Joden gingen naar de bloeiende sefardische joodse gemeente in Amsterdam en de invloed van de joodse handel in de Zuidelijke Nederlanden verdween. Onder de Portugese joden die naar Nederland kwamen en zich in Amsterdam vestigden, bevonden zich veel kooplieden die zich al in Portugal met de handel in ruwe diamanten hadden beziggehouden. Ze behielden hun handelscontacten met India ook na aankomst in Amsterdam. India was tot 1730 de belangrijkste producent van ruwe diamant, met de Portugese kolonie Goa als een centrum van diamanthandel. Veel joodse handelaars uit Amsterdam hadden daar familierelaties (Van Agtmaal, 1994: 115). Zij konden daardoor makkelijk diamanten naar Amsterdam te brengen.

In de middeleeuwen behoorde de diamant tot de grootste zeldzaamheden en werd deze om zijn vermeende genezende kracht hogelijk gewaardeerd. Meestal werden ze in amuletten gedragen. Later werden de stenen uitgebroken en herslepen om aan de eisen van de mode te voldoen. Diamant werd beschouwd als onverwoestbaar en sinds de middeleeuwen heeft diamant een grote gevoelswaarde gekregen als symbool van eeuwige liefde en passie. Ringen en andere sieraden werden toen en worden nog steeds van grootmoeder naar kleindochter doorgegeven, en verliefde mannen willen tot op de dag van vandaag hun liefde tonen door dure diamantjuwelen cadeau te geven.

Maar er bestond ook een minder romantische, 'donkere' kant van de handel in diamanten. De middeleeuwse gilden in Europa, die het monopolie over de handel in het algemeen bezaten, lieten geen joden in hun rangen toe. Dat was de belangrijkste reden waarom het grootste deel van de joodse kleinhandelaars buiten de gilden om werkte. Dit 'zwart' werken leidde tot een verdere negatieve stereotypering van de joodse handelaar (Abicht, 1994: 35). De bestaande haat tegen de joden is vaak toegeschreven aan hun handelspraktijken en in het bijzonder aan hun rol in de geldhandel. Maar in feite was de geldhandel niet de voornaamste bezigheid van de joden, zeker niet in Antwerpen. Als gevolg van de voortdurende beroepsverboden bestonden er voor hen slechts beperkte beroepsmogelijkheden. Toen joden naar Antwerpen terug begonnen te keren was de diamanthandel en -bewerking zo'n mogelijkheid. Daarom specialiseerden ze zich in de bewerking van en de handel in diamanten en werd hun succes in vergelijking met niet-joodse concurrenten steeds groter. Dit leidde wederom tot verdergaande vijandigheid van de lokale bevolking tegenover de joden.

In 1869 werden de eerste belangrijke diamantvondsten in Zuid-Afrika gedaan, daarna de grootste in Kongo en later in Angola, Ghana, Sierra Leone, Ivoorkust en Siberië. Dit vormde het begin van een nieuwe glorieperiode van Antwerpen als diamantcentrum. Omstreeks 1880 begon de derde immigratiegolf, die vooral bestond uit Oost-Europese joden die de vervolgingen en pogroms ontvluchtten en zich in West-Europese steden vestigden, waar al grote joodse gemeenschappen bestonden. Onder de beschutting van deze gemeenschappen konden ze volgens hun strenge religieuze wetten blijven leven. Dat was vooral erg belangrijk voor de *Chassidim*, een joodse religieuze beweging die in de achttiende eeuw ontstond in Podolië (in het zuidwesten van de huidige Oekraïne) en snel in Oost-Europa expandeerde (Meijers, 1989). De *Chassidim* waren in hun moederland vooral detail- en groothandelaars in levensmiddelen en kleding, graanhandelaars, kruideniers, stoffen en kledingwinkeliers, hoedenmakers en slaggers. Door hun immigratie naar de diamantstad Antwerpen veranderde hun beroepsprofiel bijna volledig. Evenals de daar al wonende joden begonnen zij te handelen in ruwe stenen en jongere Chassidische mannen leerden de diamantbewerking, kloven, zagen,

snijden en slijpen, en maakten later carrière als onafhankelijke diamantairs. Voor de diamanthandel vormde dit het begin van grote ontwikkeling en bloei (Abicht, 1987: 24-25; Schmidt, 1994: 117).

De Antwerpse diamanthandel was zeer afhankelijk van de ontwikkelingen in de Amsterdamse diamantwereld, en omgekeerd. Amsterdam wist lang de concurrentiestrijd met Antwerpen te winnen, maar niet voor altijd. In Antwerpen bestond een groothandel in diamant, hoewel de diamantbewerking nog geen grote omvang had: beter dan de Amsterdammers was men daar in staat de dure grote stenen, het 'grof', voordelig in te kopen. Maar ook de bewerking zelf begon omstreeks 1880 toe te nemen, na de grote immigratie van *Chassidim*. Dit bracht in de loop van de jaren tachtig en negentig een gedeeltelijke verplaatsing van de grof-bewerking naar Antwerpen met zich mee. Amsterdammers specialiseerden zich op de kleinere stenen maar ook in België leerden diamantbewerkers steeds meer ook het kleingoed te bewerken (Van Tijn, 1989: 248).

Er waren ook perioden waarin joodse diamantairs in vriendschap en samenwerking met de lokale bevolking leefden, vooral in tijden dat liberale ideeën en tolerantie populair waren. Vaak wordt gedacht dat de diamanthandel rond de eeuwwisseling van de negentiende en twintigste eeuw geheel in joodse handen was, maar dit beeld klopt niet. Zo vermeldt de stichterslijst van de *Diamantbeurs* in 1904 joodse en niet-joodse namen. Van een joods monopolie was zeker geen sprake. En het ging niet alleen om de handel in diamanten of de import van ruwe stenen, de faam van de Antwerpse diamanten was grotendeels gebaseerd op het ambacht van het diamantkloven. Dit was een topperiode van professionalisering van de diamantbewerking.

De aanwezigheid van joodse diamantbewerkers had ook effect op het sociale en politieke leven van de Antwerpse joodse gemeenschap. De joden waren vertegenwoordigd in alle sociale klassen, van ongeschoolde arbeiders tot bankiers, en in alle politieke stromingen, van ultralinks tot reactionair rechts (Abicht, 1987: 25-26), van zionisten tot fanatieke *Naturei Karta* (ultraorthodoxe antizionisten). Van een joods isolationisme was in deze periode niet echt sprake. In het begin van de 20^e eeuw gingen de meeste joodse kinderen naar niet-joodse scholen en hadden zij niet-joodse vrienden (Abicht, 1987).

Voor de Eerste Wereldoorlog streefde Antwerpen als centrum van diamantbewerking Amsterdam voorbij. De economische crisis in 1912 trof Amsterdam veel zwaarder dan de Belgische industrie (Abicht, 1987; Schmidt, 1994). Tijdens de oorlog werden Oost-Europese joden echter als 'vijanden' beschouwd. Veel Antwerpse joden besloten daarom naar het neutrale Nederland te verhuizen. In Scheveningen hadden ze zelfs een clublokaal *Antwerpia* dat ook hun handelstrefpunt werd. Na de wapenstilstand stuurde de Belgische regering een delegatie naar Nederland om de joodse diamantairs over te halen terug te keren naar Antwerpen. De meeste gaven aan die oproep gevolg (Schmidt, 1994: 121).

In het begin van de twintigste eeuw telde de diamantnijverheid in België ongeveer 4.000 werklieden, waaronder 600 tot 700 joden. Maar in de jaren 1920-30 verhuisden veel werkloze diamantbewerkers van Nederland naar België. De nieuwe crisis in 1929 was een harde slag voor de joodse diamantbewerkers. Het Poolse consulaat ontving dagelijks aanvragen van werklozen die weer 'naar huis' wilden (Schmidt, 1994: 122).

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de diamantnijverheid in Antwerpen zwaar getroffen, in de eerste plaats omdat de Duitse bezetting leidde tot de uitroeiing van de joden in België en dus ook van diamantairs. In de tweede plaats richtte de bezetter zich specifiek tegen de diamanthandel. Zo vond op 18 Augustus 1941 een grote diamantroof plaats, waarbij ook de eigendommen van niet-joodse diamantairs het moesten ontgelden. Begeleid door de Gestapo drongen de Duitsers de handelslokalen binnen en stalen ze voor miljoenen euro aan diamanten. Het gebouw van de *Antwerpsche Diamantkring* werd bezet door de Duitse *Feldkommandantur*. De joodse diamantairs in Antwerpen werden economisch geheel uitgeschakeld.

Na de Tweede Wereldoorlog haalden Antwerpse autoriteiten net als bijna 30 jaar daarvoor de gevluchte handelaars terug en beloofden ze hen ideale werkomstandigheden; die hebben ze

ook gekregen (hierover later meer). Maar de oude cultuur van diamanthandel was vernietigd. Na de oorlog werd door de autoriteiten een poging ondernomen tot 're-institutionalisering', herleving van de voormalige cultuur waarbij enkele voorrechten gegeven werden aan zich vestigende diamantairs. Sinds de Tweede Wereldoorlog geniet de diamantsector een fiscaal gedoogbeleid wegens zijn belang voor de Belgische economie. Er geldt een 0-tarief inzake BTW maar facturen en aangiften zijn verplicht inzake in- en uitvoer. De gunstige positie van de diamanthandel leidde weer, net als in vroeger tijden, tot jaloezie onder zakenmensen in andere sectoren.

De poging om de Antwerpse diamanthandel op oude voet verder te laten gaan, leidde tot de ontwikkeling van een bijzondere subcultuur: veel vertrouwen intern, maar geslotenheid naar buiten toe. De wereld van de handel in diamanten speelde zich af buiten de regulering door de overheid. Daarin ontstond behoefte aan een eigen rechtssysteem. Verschillende organisaties binnen de sector vervulde deze functies, waarvan de *Hoge Raad voor Diamant (HRD)* de belangrijkste is. De formele diamanthandel in Antwerpen is gestructureerd rond de HRD, die de functie heeft om de positie van Antwerpen als de wereldcentrum voor diamanten te versterken.

JOODS ANTWERPEN VANDAAG DE DAG

De naoorlogse diamantwereld kon echter niet lang zo gesloten blijven opereren en de laatste decennia werd de gesloten markt door mondiale concurrentie niet alleen opengebroken maar ook toegankelijk gemaakt voor avonturiers en criminelen. Ook in de joodse gemeenschap hadden ontwikkelingen plaats met een groot effect op de diamanthandel.

Volgens sommige onderzoekers (Abicht, 1994; Schmidt, 1994) zou iets meer dan de helft van de joodse families die tegenwoordig in Antwerpen wonen er al voor de oorlog gewoond hebben en uit de emigratie en de onderduikadressen zijn teruggekeerd. De rest bestaat uit de vierde immigratiegolf: gezinnen die na de oorlog uit Polen en Hongarije kwamen; joden uit Nederland, *Sefardim* uit Noord Afrika, veel Israëli's, Amerikanen en sinds de versoepeling van de emigratieprocedures ook Georgische en Russische joden. Er wonen momenteel 20.000 - 25.000 joden in Antwerpen.

Voor de Tweede Wereldoorlog strekte het joodse woongebied zich uit ten oosten en ten westen van de spoorlijn naar het Centraal Station, maar vandaag de dag is de joodse wijk gereduceerd tot een aantal straten rond de Diamantwijk, het Stadspark en de Belgiëlei. Sommigen beschrijven deze wijken als een joods getto. In werkelijkheid wonen de meeste niet-orthodoxe joden ergens anders, ook buiten Antwerpen.

Het 'joodse getto' heeft een symbolische betekenis voor de joden, maar niet alleen voor hen. Het is een doel geworden voor terroristische aanvallen en andere uitingen van antisemitisme. Een voorbeeld: tijdens het joodse Loofhuttenfeest, op 20 Oktober 1981, ontplofte in de Hovenierstraat voor de synagoge een bom met 100 kilo springstof, die in een bestelwagen was verborgen. Drie mensen werden gedood en meer dan honderd personen raakten gewond (Schmidt, 1994: 310). Sinds de aanslag is de diamantwijk met slagbomen afgesloten en dag en nacht beveiligd door politiepatrouilles en privé-bewakingsdiensten. Ook de fanatieke moslim activisten zien in de 'joodse getto' een plaats waar ze hun anti-Israëli'sche en antisemitische gevoelens tot uiting kunnen brengen. En dit leidt vaak tot rellen en geweld, zoals in de zomer 2002.

Het is voor een goed begrip van de huidige situatie van belang om drie subgroepen te onderscheiden in joodse gemeenschap van Antwerpen: de orthodoxe joden, de Russische en Georgische joodse immigranten, en de niet-orthodoxe joden.

Orthodoxe joden

De orthodoxe joden vormen binnen de joodse gemeenschap in Antwerpen een minderheid, maar wel een heel opvallende minderheid. Minder dan een kwart van de Antwerpse joden

leeft nog volgens de chassidische leefregels, maar de indruk bestaat nog steeds dat ze de joodse wijk domineren. Er zijn verschillende chassidische groepen: Szatmar, Wischnitz, Ger, Sandz, Tsorkow, Lubavitch, Klauzenburg, Berditchev, Bobow en Beltzer. Voor outsiders lijken ze allemaal op elkaar, met hun zwarte *kaftans* (lange jassen) en hoeden. Maar insiders weten dat in sommige groepen strenge kledingsvoorschriften bestaan, die het mogelijk maken om een *Chassid* te identificeren als aanhanger van deze of gene *rebbe* (rabbijn, geestelijk leider). De Beltzer *Chassidim* kennen bijvoorbeeld een voorschrift om een overhemd te dragen dat met linten in plaats van knopen word gesloten, ook het lengte van hun jassen en de vorm van kousen verschillen bij verschillende groepen. Bij de Lubavitchers wordt minder een speciale kleding geëist dan bij andere groepen, ze dragen meestal moderne kleren.

Na de Tweede Wereldoorlog kwamen vooral *Chassidim* uit Polen en Hongarije naar Antwerpen als vluchtelingen of gedeporteerden, die de Holocaust hadden overleefd. Al in de negentiende eeuw en zeker met de komst van nieuwe *Chassidim* werd de joodse wijk een soort replica van het Oost-Europese *sjtetl*, het dorp of stadje dat voor een kleiner of groter gedeelte uit joodse bewoners bestond. Dit *sjtetl* werd in joodse literatuur geromantiseerd. Voor de meeste mensen is het chassidische jodendom iets mythisch. Het schijnt alleen voort te leven in de verhalen van Isaac Singer, Shalom Aleichem, Chaim Bialik en Chaim Potok, en op de schilderijen van Marc Chagall, waar volgens de Amsterdamse antropoloog en *Chassid* Daan Meijers ‘de ganzen in het veld liepen, waar paard en wagen het voornaamste vervoersmiddel vormden, waar men leefde van *sjabbat* tot *sjabbat* en waar de hele bevolking geacht werd orthodox te zijn’ (Meijers, 1989: 189). De joodse wijk in Antwerpen werd eigenlijk een replica van zo’n geromantiseerd Oost-Europees joods *sjtetl*.

De Antwerpse orthodoxe joodse gemeenschap heeft zijn eigen religieuze scholen, bejaarden-tehuizen, sociale diensten, begrafenisondernemingen, kranten, jeugdbewegingen, kosjere bakkerijen en restaurants. Al deze aparte instellingen gaven vele Chassidische mensen de mogelijkheid om volgens eigen religieuze wetten te werken en te leven.

Volgens sommige orthodoxe joden was het vroeger veel makkelijker om religie en werk te combineren, maar sinds een paar jaar geleden zitten velen zonder werk. Uit verschillende bronnen blijkt dat in de jaren zeventig 80 tot 90 procent van de Antwerpse joden in de diamanthandel werkte. Volgens mijn zegslieden in de HRD, die ik in het najaar van 2001 interviewde, zou het in de jaren negentig nog maar 40 tot 50 procent zijn (zie ook het artikel van Fijnaut in dit themanummer, die zich baseert op het weekblad *Knack*). Er zouden twee redenen zijn voor de groeiende werkeloosheid onder de *Chassidim*. In de eerste plaats zijn sterke Indiase diamantairs toegetreden tot de diamantsector in Antwerpen en zijn zij belangrijke concurrenten geworden van de oorspronkelijke Antwerpse diamantairs. In de tweede plaats heeft de recente immigratie van Georgische joden de joodse diamantwereld geen goed gedaan. Zij hebben zich gevestigd in en rondom de Pelikaanstraat, waar vroeger veel orthodoxe joden juwelierswinkels bezaten. Volgens de Antwerpse politie zijn deze nu volledig in de handen van de nieuwe, ‘criminele’ immigranten gekomen. Met name de orthodoxe joodse diamanthandelaars sluiten in toenemende mate hun zaken omdat zij niet alleen in commerciële zin last hebben van de nieuwkomers, maar ook als bewoners lijden onder het imago-verlies van hun wijk. Volgens een Antwerpse makelaar die ik in mei 2001 interviewde, verkopen zij hun winkels en huizen in toenemende mate aan de Russische en Georgische joden.

Russische en Georgische Joden

Enkele jaren geleden verschenen Russische en Georgische joden in de Pelikaanstraat, volgens sommige respondenten ‘met koffers vol Amerikaanse dollars en/of Belgische franken’, om hun juwelierszaakjes op te zetten. De Pelikaanstraat werd een bazaar van goudwinkels (net als Alinbistraat in Tel Aviv of de 49^e straat in New York). Waarom kwamen ze naar Antwerpen? Uit gesprekken met betrokkenen komen de volgende redenen naar voren:

- ze vinden Antwerpen ‘de meest joodse stad van Europa’ waar ze overeenkomstig de joodse
- tradities kunnen leven, en werk en religie gemakkelijk kunnen combineren,

- de aura van Antwerpen als succesvol diamantcentrum straalt ook af op hun zaken,
- in Antwerpen genieten ze van de mogelijkheden die de Europese markt hun zaken biedt en hebben ze 'goede klanten'.

De meeste Georgische joden die ik sprak, bezaten de Israëlische nationaliteit. Sommigen kwamen direct vanuit Israël naar Antwerpen, anderen via de Verenigde Staten of Canada. De meeste spreken Hebreeuws. Velen dragen zwarte *kippa* (keppeltjes), wat aangeeft dat ze bij de joods-orthodoxe gemeenschap behoren. Aan de deurpost van hun winkels hangt een *mezuzah* (kokertje) met teksten uit de *Torah* op rolletjes perkament. In veel winkels hangen portretten van de beroemde rabbijnen en *brachot* (religieuze teksten in Hebreeuws). Deze attributen gebruiken ze om hun betrokkenheid bij de orthodoxe gemeenschap te tonen. Ze houden ook contact met Russisch sprekende immigranten in andere landen, in het bijzonder in Nederland. De meeste beschrijven zichzelf als zakenmensen.

Volgens mijn respondenten begrijpen Europeanen wat echt kwaliteit is. In Israël bijvoorbeeld koopt niemand 24 karaats goud, alleen 18 en 14, dat veel goedkoper is. In Amerika zou het nog erger zijn, daar zou zelfs voor 8 karaats goud belangstelling bestaan. Volgens de nieuwe immigranten zouden de klanten in Antwerpen wel begrijpen dat goud en diamanten een heel goede geldbelegging zijn.

Erg snel bleek de nieuwe immigranten dat binnen deze gemeenschap niet alles *kosjer* was en dat zich onder de nieuwkomers ook grote criminelen bevonden. Er verschenen regelmatig berichten over de handelaars die 'sjoemelen met valse certificaten', over grote bedragen zwart geld, over valse diamanten en gestolen goud (*De Standaard*, 16 en 17 maart 2000).

Volgens de Antwerpse politie bezorgen zes Georgische families de gehele joods-Georgische gemeenschap een slecht imago. Deze zes verkopen goud en nepgoud in hun winkels. Behalve goudwinkels bezitten ze ook zaken op het Falconplein, dat een bijzonder slechte reputatie heeft, net zoals de aanpalende prostitutiebuurt, waar de Russische taal inmiddels dominant is geworden.

Tijdens het onderzoek van de parlementaire enquêtecommissie naar de georganiseerde criminaliteit in België is door het parketgeneraal te Antwerpen bevestigd dat er inderdaad zware criminaliteit bestaat onder de leden van de Georgische criminele organisaties. Hun activiteiten omvatten tal van misdrijven zoals de verkoop van valse juwelen, sigaretten-smokkel, drugshandel, bedreiging, prostitutie, moord, tewerkstellen van illegale werkkrachten en merkenfraude. Er zijn volgens het rapport van deze commissie in dit Georgische en Russische milieu zeer zware criminelen, leden van misdaadorganisaties die internationaal opereren en voor wie de juwelenhandel vermoedelijk slechts een dekmantel is. Sommige Russische en Georgische winkeliers werden in Duitsland of in Frankrijk uitgewezen en vestigden zich in België, waar volgens bovengenoemd rapport 'het politietoezicht het mildst is'. Veel Georgische juweliers zouden illegaal in België verblijven en zelfs als ze uitgezet zijn, keren zij steeds terug. Een aantal van hen zou echter de Belgische nationaliteit hebben verworven (Coveliers en Desmedt, 1998).

Ook volgens andere bronnen (zie Siegel, 2002) is de postsovjet maffia een deel van de Belgische realiteit geworden. Enkele *godfathers* van de Russische georganiseerde misdaad waren voor hun vertrek naar de Verenigde Staten actief in België. In België heeft een van hen een groot crimineel netwerk inclusief drugsmokkelaars opgericht. Een andere belangrijke figuur in de Russisch sprekende criminele wereld van Antwerpen runde in België een handelsmaatschappij die door de Russische criminelen als dekmantel voor internationale drugsmokkel en witwassen werd gebruikt. Al in 1986 is deze persoon in België gearresteerd wegens goudsmokkel tussen Luxemburg en Londen, later vertrok hij naar Sierra Leone. Andere grote Russische criminelen gebruikten Sierra Leone als transitland voor het witwassen van diamanten die elders vandaan kwamen. Een van hen werd in 1998 op klaarlichte dag in het centrum van Antwerpen doodgeschoten, naar alle waarschijnlijkheid door een professionele huurmoordenaar. Er waren ook andere liquidaties. Op 21 april 2000 werd een Russisch sprekende immigrant, betrokken bij een criminele organisatie uit België, vermoord in Nederland. Ook de gekidnapte *businessman* Boris Fastovsky had contacten in Antwerpen. Hij werd in 1995 in Amsterdam ontvoerd en zijn lichaam is nooit gevonden.

De Georgische criminelen hebben contacten met Russische en Letlandse bendes, die zich specialiseren in vrouwenhandel en drugsmokkel. In de winter van 2000 arresteerde de Russische politie op luchthaven van Moskou twee Belgen met 9.259 diamanten. De twee waren leden van een internationale smokkelorganisatie die opereerde via een Belgisch - Russische *joint venture*. Zij smokkelden Russische ongeslepen diamanten naar Antwerpen. Volgens de Russische wet mogen Russische diamanten alleen in Rusland bewerkt worden. Vaak gaat dan hetzelfde gewicht aan minderwaardige stenen (van Kongolese of Australische herkomst, ook 'vogelzaad' genoemd) naar Rusland terug. Russische diamanten hebben een hoge kwaliteit en zijn tegen een relatief lage prijs te koop. Ook het rapport van de parlementaire enquêtecommissie voor de Belgische Senaat bevatte bewijzen voor illegale invoer in België van diamanten uit Rusland.

Wat waren de reacties op deze berichten? Het laatste wat de leden van de *Hoge Raad voor Diamant* willen, is geassocieerd worden met de 'goudhandelaars' van de Pelikaanstraat. Ze zijn de Pelikaanstraat liever kwijt dan rijk. Herhaaldelijk benadrukken ze het verschil tussen de twee werelden, die zich op een steenworp van elkaar bevinden en door het joodse geloof sterk aan elkaar gebonden zijn.

Georgische juweliërs worden niet toegelaten tot de Antwerpse diamantbeurzen. Niet alleen willen de Antwerpse diamantairs niet geassocieerd worden met de in hun ogen malafide goudwinkeliers, ze zijn zelfs bereid informatie uit te wisselen met het Antwerpse parket. Op 22 februari 2000 ondertekenden de *Hoge Raad voor Diamant* en het Antwerpse parket een samenwerkingsprotocol over informatie-uitwisseling als onderdeel van de strijd tegen de georganiseerde misdaad, met name om te voorkomen dat de diamantsector geïnfiltrerd wordt.

Er lijkt ook een strijd over het imago gaande. De imago's van de immigranten aan de ene en van de diamantsector aan de andere kant zijn door de berichten over maffiose contacten van de nieuwkomers geschonden. De goudwinkels vallen eigenlijk buiten de diamantsector maar de klanten weten dat niet. Ze komen naar de diamantstad Antwerpen en worden soms slachtoffer van de 'Georgische maffia'.

Volgens de *Hoge Raad voor Diamant* wordt de diamantwereld ten onrechte geassocieerd met de 'maffiose wereld' van de Georgische goudwinkeliers in de Pelikaanstraat. De *HRD* benadrukt voortdurend dat de Antwerpse diamantairs zich uitdrukkelijk distantiëren van de praktijken van de goudwinkeliers in de Pelikaanstraat.

Wat denken de nieuwkomers zelf? De Georgiërs klagen over het Belgische racisme tegen de joden in het algemeen en tegen de Russische en Georgische immigranten in het bijzonder. In maart 2000 eisten zo'n 200 handelaars een gesprek met de politie (*De Standaard*, 16 maart 2000). Volgens sommige respondenten worden ze gediscrimineerd en vervolgd door Belgische autoriteiten en door Belgische joodse diamantairs, die ze 'arrogante snobben' noemen.

Voorop zondag komen bussen vol toeristen uit Nederland, Duitsland, Polen, de Baltische landen en Rusland naar de Pelikaanstraat om sieraden en goud te kopen. Beter gezegd: de bussen kwamen, want mede als gevolg van de politiecontroles zijn veel klanten afgeschrikt. De Pelikaanstraat heeft, zo zeggen de Georgische handelaars, een slecht imago gekregen, dat erg nadelig is voor hun handel.

Joodse niet-orthodoxe diamantairs

De derde en grootste groep joodse diamantairs bestaat uit niet-orthodoxe joden. Soms worden ze geassimileerde joden genoemd. Zelf noemen ze zich niet geassimileerd maar liberaal, traditioneel of modern. Zoals ook in de andere Europese landen zijn ze zich bewust van hun joodse identiteit, vieren ze joodse feesten, houden ze contacten met Israël, maar beschouwen ze zich niet als religieuze of vrome joden. Op verschillende manieren geven ze blijk van hun joodse identiteit: sommigen sturen hun kinderen naar joodse scholen, eten alleen *kosjer* of rijden geen auto op *sjabbat*. In het algemeen gesproken gaan zij flexibeler om met hun joodse

identiteit dan de orthodoxe joden. Deze groep niet-orthodoxe joden vormt tegenwoordig de meerderheid van de joodse diamantairs in Antwerpen.

Zoals reeds aangestipt hebben de Antwerpse diamantairs erg weinig affiniteit met 'de Russen' en 'de Georgiërs'. Ze isoleren zich hermetisch van de Georgische winkeliers. De joodse diamantairs identificeren zich sterk met de algemene of multiculturele diamantsector en zijn problemen. Terwijl vroeger de diamanthandel in handen was van een kleine groep personen die elkaar kenden, is de diamantwereld als gevolg van internationalisering veel opener geworden. Overigens is van een zekere mate van afgeslotenheid nog wel sprake. De Antwerpse diamantsector beschouwt als diamantairs alleen de leden die ingeschreven staan bij een van de vier diamantbeurzen. Veel anderen zijn buiten deze organisaties actief en zijn in de diamantwereld bekend als straathandelaars of makelaars (ongeveer 4 à 5.000 personen). Ze opereren op de parallelmarkt (ook soms grijze markt genoemd) maar dat betekent niet vanzelfsprekend dat ze bezig zijn met illegale praktijken.

De afgelopen jaren heeft de diamantsector in Antwerpen veel schandalen gekend. De Pakistaanse drugsbaron Fouad Abbas heeft via zijn firma *TTC Diamonds* miljoenen dollars witgewassen. De daarbij betrokken *Max Fischer Bank* ging failliet. Volgens het rapport van de parlementaire enquêtecommissie liepen in het begin van 1998 bij het parket te Antwerpen 36 strafonderzoeken die met de diamantsector verband hielden: vermogensdelicten, faillissementsmisdrijven en ook witwasoperaties. Ook de problematiek van 'conflict-diamanten' (Fatal Transactions, 2001), die synoniem is geworden van slachtpartijen in Afrika, heeft de joodse diamantairs in de laatste jaren bezig gehouden. Uit het rapport Fowler (2000) bleek dat er voldoende bewijzen zijn dat de conflictdiamanten verkocht werden op de beurzen in Antwerpen, Bombay en Tel Aviv. In een aantal zaken in het rapport ging het ook om misbruik van vertrouwen. Volgens het rapport van de parlementaire enquêtecommissie is opsporing van illegale circuits niet gemakkelijk omdat 'de diamantwereld een gesloten wereld is, waar alles is gebaseerd op wederzijds vertrouwen'.

De diamantcentra in Tel Aviv en in Bombay treden steeds scherper in concurrentie met Antwerpen. Ook op de wereldmarkt voor ruwe diamant wordt de concurrentie heviger. Sommige respondenten spreken zelfs over een internationaal complot tegen Antwerpse diamantairs. Anderen benadrukken antisemitisme als een van de belangrijkste oorzaken van de recente problemen. De sector geniet nog steeds een fiscaal gedoogbeleid, dat sinds de Tweede Wereldoorlog wegens zijn belang voor de Belgische economie werd gevoerd. De gunstige positie van de diamanthandel was altijd reden voor naijver onder zakenmensen uit andere branches, die de voedingsbodem vormde voor de geruchten over fraude en smokkel. Er vinden momenteel veel veranderingen plaats: sinds 2000 betalen de firma's meer belasting. Recente huiszoekingen, witwaspraktijken en arrestaties deden en doen het imago van de diamantsector geen goed.

SAMENVATTING

De joodse geschiedenis is een geschiedenis van migratie. Dit geldt ook voor de diamantstad Antwerpen. Elke joodse immigratiegolf naar Antwerpen versterkte het succes van de vorige en heeft bijgedragen aan de toenemende ontplooiing van de diamanthandel en diamantbewerking. Wegens de historische omstandigheden en de relatie met de lokale bevolking bevonden joden zich doorgaans in een sociaal isolement. Juist door dit isolement, de gebrekkige beroepsperspectieven en de aparte joodse cultuur concentreerden Antwerpse joden zich met succes op de diamantsector. De laatste immigratiegolf van Oost-Europese joden heeft de traditionele trots en inkomstenbron van het joodse Antwerpen echter veranderd. Er ontstond in de buitenwereld veel verwarring over het verband tussen de Antwerpse diamantsector, goudhandel en criminaliteit. De orthodoxe joden, die generaties lang de Antwerpse diamant faam bezorgden, beginnen de sector te verlaten als gevolg van de vele schandalen en het imagoverlies in de laatste decennia: interne criminaliteit, bloeddiamanten en dan ook nog de nieuwe groep Georgische en Russische migranten. De laatste tast het imago van de Antwerpse diamantwereld aan. Joodse diamantairs beschuldigen de nieuwe

immigranten uit de voormalige Sovjet Unie van het bezoedelen van de goede naam van de Antwerpse diamantwereld en van de stijgende criminaliteit. Op hun beurt voelen vooral de Georgische winkeliers zich niet welkom in joods Antwerpen. Ze vinden dat de hele gemeenschap van Oost-Europese joodse immigranten wordt gestigmatiseerd. Ook de Georgische winkeliers beginnen langzaam uit Antwerpen te vertrekken. Voor de niet-orthodoxe joodse Antwerpse diamantairs is de meest belangrijke missie van dit moment de verbetering van hun imago. Loyaliteit en vertrouwen – twee belangrijke peilers van de diamanthandel – lijken aan kracht in te boeten, steeds vaker komen gevallen van witwassen, smokkel en fraude aan de oppervlakte.

In de sector zelf is een proces van internationalisering gaande. Indiase diamantairs veroveren belangrijke posities in de sector. Er is groeiende concurrentie met andere diamantsteden die de leidende rol van Antwerpen willen overnemen. Hoe sterk en op welke manier de Antwerpse diamantsector joods blijft, is een grote vraag. Het lijkt er op dat de laatste immigratiebeweging er een te veel is geweest.

LITERATUUR

- Abicht, L. (1987) *De Joden van Antwerpen*, Brussel: Uitgeverij Grammens.
- Abicht, L. (1994) *De Joden van België*, Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas.
- Agtmaal, W. van (1994) 'Het diamantvak in Amsterdam: van oudsher een joodse negotie', in: H. Berg, T. Wijsenbeek & E. Fischer (red.) *Venter, fabriqueur, fabrikant. Joodse ondernemers en ondernemingen in Nederland 1796 - 1940*, Amsterdam: Joods Historisch Museum, Neha.
- Coveliers, H. & M. Desmedt (1998) *Eindverslag, Belgische Senaat Zitting 1998- 1999*, Parlementaire commissie van onderzoek naar de georganiseerde criminaliteit in België. *Collaborateurs en miljarden gestolen diamanten*, Borgerhout: Drukkerij Hanz.
- Fatal Transactions (2001) *EU control of diamonds; imports from African countries in conflict; report of the European Union Expert Meeting, 25 September*, Amsterdam.
- Meijers, D (1989) *De revolutie der vromen*, Hilversum: Uitgeverij Gooi en Sticht.
- Schmidt, E. (1994) *Geschiedenis van de joden in Antwerpen*, Antwerpen/Rotterdam: Uitgeverij C. de Vries – Brouwers B.V.B.A.
- Siegel, D. (2002) *Russian biznes in the Netherlands*, Utrecht University.
- Tijn, Th. van (1989) 'De Amsterdamse diamanthandel en -nijverheid, 1845-1940', in: *Holland, regionaal - historisch tijdschrift*, Dordrecht.
- Velde, C. A. van der (1995) *De A.N.D.B. Een overzicht van zijn ontstaan, zijne ontwikkeling en zijne betekenis*, Amsterdam: Dico.
- Westwood, S. (2000) "A Real Romance": *Gender, Ethnicity, Trust and Risk in the Indian Diamond Trade*, text of lecture, 18 September 2000 in the East Indies House, Amsterdam (niet gepubliceerd).
- Yogev, G. (1978) *Diamonds and Corals Anglo-Dutch Jews and Eighteenth Century Trade*, Leicester University Press, Holmes & Meier Publishers Inc.